DOI: 10.31648/pw.12833

Jolanta Brzykcy
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9563-0723
Nicolaus Copernicus University in Toruń

ROSYJSKOJĘZYCZNE ŚRODOWISKO LITERACKIE PRZECIWKO WOJNIE ROSJI Z UKRAINĄ. PRÓBA REKONESANSU

Russian-speaking literary community against Russia's war with Ukraine. An attempt at reconnaissance

Abstract: The article reviews the attitudes of Russian writers towards Russia's war against Ukraine, which has been going on since 2014 and has taken a full-scale form since 2022. It focuses on the anti-war wing of the contemporary Russian-language literary scene. The following issues were discussed: the impact of the war on the psychological condition of writers and poets openly opposing the Kremlin's policy (declared feelings of anger, indignation, shock, shame at Russia's aggression against Ukraine), the forms of protest they undertake (charity work for Ukrainians, participation in fund-raisers, emigration from the country), creative strategies, the conditions of artistic activity in exile (confrontation with anti-Russian sentiments present in the Western community) and in Russia (Vladimir Putin's repressive cultural policy) are discussed. The context for the analysis of the part of the Russian literary scene in opposition to the Kremlin is Emmanuel Lévinas's thought on war as an ontological condition.

Keywords: literature and war, literature and policy, contemporary Russian literary scene, Russia's war against Ukraine, Putin's regime

Atak Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. i trwająca od ponad czterech lat pełnoskalowa wojna stały się dla współczesnych Europejczyków jednym z najtrudniejszych doświadczeń, dobitnie pokazującym, że żyjemy w czasach wielowymiarowego kryzysu. Rozpętany przez Rosję kataklizm, określany „największą i najkrwawszą rzezią w Europie od czasów II wojny światowej" (Miedwiediew 2024, 9), spowodował poważne i długofalowe reperkusje humanitarne, ekonomiczne i psychologiczne, których rozmiarów nie sposób w pełni określić, gdy działania na froncie wciąż się toczą i nic nie wskazuje na ich szybkie zakończenie.

Wojna gwałtownie podniosła poziom zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego i silnie wpłynęła na dobrostan psychofizyczny milionów mieszkańców

Starego Kontynentu. Konsekwencje psychiczne w pierwszej kolejności i w największym wymiarze dotknęły, rzecz jasna, Ukraińców, ale zmagają się z nimi także mieszkańcy państw ościennych i Europy Zachodniej, obawiający się eskalacji konfliktu zbrojnego (Scharbert | Humberg | Kroencke 2024). Jego koszty psychiczne ponoszą także Rosjanie, o czym nie zawsze się pamięta, gdy bowiem mowa o wywołanym wojną cierpieniu, uwaga zachodnich mediów i opinii publicznej koncentruje się, co zrozumiałe, na ofiarach, nie agresorze. W Rosji zaś temat ten jest tabuizowany, ponieważ nie odpowiada oficjalnemu dyskursowi, zgodnie z którym Rosjanie masowo popierają „specjalną operację wojskową", rozumiejąc jej dziejową konieczność i przedkładając rację stanu nad własne dobro.

Tymczasem sondaże prowadzone przez Centrum im. Jurija Lewady w okresie III.2022-VI.2024 roku wskazują, że działania armii rosyjskiej w Ukrainie wywoływały w Rosjanach, poza notowaną najwyżej dumą z własnego kraju (odsetek odpowiedzi od początku wojny waha się od 38 do 51%), szereg emocji negatywnych. W odpowiedzi na pytanie „Jakie odczucia wzbudzają w Panu/Pani działania wojskowe Rosji w Ukrainie?" respondenci wymieniali strach, przerażenie, trwogę (31-35%), gniew, oburzenie (8-14%), szok (9-12%), przygnębienie (5-8%) i wstyd (4-8%). Bardzo wysoki był również odsetek Rosjan zaniepokojonych ryzykiem rozprzestrzenienia się konfliktu na tereny rosyjskie graniczące z Ukrainą (93%), użycia broni jądrowej (86%) i zwiększenia pomocy wojskowej udzielanej Ukrainie przez państwa zachodnie (86%) (Konflikt… 2024).

Jakkolwiek słuszne nie byłyby oskarżenia o uległość Rosjan wobec władzy, podatność na narrację Kremla itp., trudno zaprzeczyć, że wojna także i na nich odciska negatywne piętno, niezależnie od tego, że perspektywa postrzegania samego konfliktu, jego genezy, przyczyn, konsekwencji, moralnej odpowiedzialności za niego itd., różni się diametralnie od zachodnioeuropejskiej[1]. Zdaniem rosyjskiego politologa Siergieja Miedwiediewa Rosja

> Spowodowała tragedię Ukrainy, ale też własną lokalną katastrofę, oderwała się bowiem od globalnego świata i weszła w stan swobodnego spadania. Nikt nie miał szans przewidzieć rozmiarów tego kataklizmu. Lecimy w dół razem z lawiną, próbując utrzymać się na powierzchni, nie dać się pogrzebać żywcem (Miedwiediew 2024, 9).

Analogiczne nastroje panują w rosyjskim środowisku literackim, podobnie jak społeczeństwo rosyjskie silnie spolaryzowanym na tych, którzy otwarcie popierają działania Rosji w Ukrainie, tzw. zetników, i tych, którzy się jej sprzeciwiają. W wypowiedziach tych ostatnich, nazywanych niekiedy „niet-wojniaszkami" lub „ja-za-mirszczikami" (neologizmy utworzone od haseł „Нет войне" [Nie dla

[1] Na pytanie „Kto ponosi główną odpowiedzialność za śmierć ludzi i zniszczenia na Ukrainie?" Rosjanie w pierwszej kolejności wskazywali USA i państwa NATO (57% w ankiecie z IV.2022 r., 65% w VI.2024 r.), następnie Ukrainę (odpowiednio 17 i 11%) i Rosję (7 i 6%). (Konflikt… 2024).

wojny] i „Я за мир" [Jestem za pokojem]), dominuje skrajne zagubienie i bezradność wobec istniejącego stanu rzeczy, poczucie gniewu, wstydu za ojczyznę i współwiny za wyrządzone Ukraińcom zło. Cytowany już Miedwiediew przyznaje: „Dla mnie bycie Rosjaninem wiąże się teraz wyłącznie z poczuciem winy. Nie mam innej definicji rosyjskości. Rosjanin oznacza winny. Do końca życia będę nosił na sobie to piętno rosyjskości" (Siegień 2024). Wtóruje mu Michaił Szyszkin, od lat mieszkający na emigracji i aktywnie występujący przeciwko Putinowi: „Wojna na Ukrainie całkowicie mnie załamała. Bycie Rosjaninem boli, strasznie mi wstyd" (Szyszkin… 2022).

Poeta Igor Biełow uogólnia tę myśl: „Większość myślących Rosjan czuje teraz gniew. A zaraz potem wstyd" (Gruszka-Zych 2022), a poetka Maria Wołoszczuk przenosi ją na płaszczyznę literacką:

> W naszych czasach być Rosjaninem oznacza i winę, i nieszczęście, i hańbę, i wygnanie, i groźby, i odpowiedzialność, i zmagania. Być Rosjaninem jest trudno; być rosyjskim poetą, który nazywa wojnę wojną jest w dodatku niebezpiecznie (Voloshchuk 2023)[2].

Napaść Rosji na Ukrainę zmotywowała wielu literatów do działania przeciwko wojnie, zarówno w znaczeniu *stricte* literackim, jak i szerszym. Pierwszą reakcją, ujawniającą szok na wieść o agresji i potrzebę jej natychmiastowego potępienia, stały się zbiorowe i indywidualne listy protestacyjne, publikowane w prasie tradycyjnej i cyfrowej oraz na profilach społecznościowych. Na początku marca 2022 r. na opozycyjnym wobec Kremla portalu „Meduza" opublikowano list otwarty, następnie przedrukowany w kilku czołowych pismach europejskich („The Guardian", „Aftenposten", „El Mundo"). Jego autorzy wzywali wszystkich posługujących się językiem rosyjskim do demaskowania propagandowej machiny Kremla i rozpowszechniania prawdy o wojnie w Ukrainie (Mezhdunarodnoye… 2022). Pod listem podpisali się koryfeusze literatury rosyjskiej: Ludmiła Ulicka, Władimir Sorokin, Boris Akunin, Michaił Szyszkin i in.

Z podobnym apelem wystąpił mieszkający na Łotwie od czasu aneksji Krymu poeta Dmitrij Kuzmin. Na swoim profilu na Facebooku wystosował dwa pisma: jedno do swoich czytelników, drugie – do ukraińskich kolegów po fachu. W pierwszym pisał:

> Żadne wielkie osiągnięcia [kultury rosyjskiej – J. B.], wysublimowane poszukiwania prawdy o świecie i człowieku, namiętne wezwania do dobra nie zasypią tej przepaści, ku której, z woli polityków i przy bierności szerokich rzesz ludzi, zmierza naród rosyjski, ciągnąc za sobą sąsiadów i prawie cały świat (Kuz'min 2022a).

---

[2] Ten i pozostałe cytaty z języka rosyjskiego podaję, o ile nie zaznaczono inaczej, w tłumaczeniu własnym.

Pod listem tym podpisało się kilkudziesięciu literatów, przy czym ze względów bezpieczeństwa, z którymi musi się teraz liczyć każdy nastawiony opozycyjnie wobec polityki Kremla Rosjanin, Kuzmin upublicznił nazwiska tylko tych, którzy nie mieszkają w Rosji, m.in. Wiery Pawłowej, Linor Goralik i Poliny Barskowej.

W drugim liście poeta zwracał się do Ukraińców:

> Nasza literatura złożyła daninę imperializmowi, ksenofobii i serwilizmowi. […] Naród rosyjski ponosi dziś najstraszliwszą w swojej historii klęskę i musimy wziąć odpowiedzialność za nią. Nie uratowaliśmy was i jest to dług nie do udźwignięcia, który pozostanie z nami na zawsze. Z całego serca życzymy wam zwycięstwa (Kuz'min 2022b).

Od pierwszych tygodni pełnowymiarowej wojny przeciwni jej literaci rosyjscy konsolidowali się w różnych przedsięwzięciach literackich. Szczególnie aktywni okazali się pod tym względem poeci, co wydaje się wynikać z samego charakteru liryki, z reguły szybciej niż proza i dramaturgia reagującej na przełomowe wydarzenia historyczne. W kręgach diaspory rosyjskojęzycznej organizowano spotkania, na których recytowano powstające w pierwszych wojennych tygodniach i miesiącach wiersze. Już 27 marca 2022 r. w Nowym Jorku odbyła się charytatywna akcja poetycka mająca na celu wsparcie Ukrainy (Gkatsov 2022). W Rydze 23 maja 2022 r. deklamowano antywojenne utwory z okna teatru Kanuti Gildi SAAl położonego naprzeciw ambasady Federacji Rosyjskiej w Łotwie (Skryabin 2022). W pierwszą rocznicę napaści Rosji na Ukrainę Rosyjskojęzyczne Towarzystwo w Cambridge „CamRuss" zorganizowało wieczór poezji online *Nie dla wojny* (Nyet voyne… 2023). 28 lutego 2023 r. w paryskiej Bibliotece BULAC odbyło się spotkanie *Rosyjskojęzyczni poeci przeciwko wojnie* (Bulac 2023). 5 lipca 2023 r. na antywojennym wieczorze spotkali się poeci w Erewaniu (Lava Media Armenia 2023).

Twórcy występowali także w audycjach radiowych. 25 lutego 2023 r. stacja Łotewskie Radio 4 wyemitowała program *365. lutego. Wiersze przeciw wojnie*. Zamiarem autorów było pokazanie, że

> nosiciele języka rosyjskiego […] potrafią, pomimo prześladowań autorytarnego reżimu i jego ideologicznych 'rozkazów', nazwać wojnę po imieniu, […] zachować honor i godność – zarówno swoją własną, jak i ojczystego języka rosyjskiego (Stroy 2023).

25 stycznia 2024 r. mołdawska stacja Teleradio Moldova wyemitowała dyskusję pt. *Poezja i poeci podczas wojny* z udziałem Aleksandra Delfinowa, Leny Berson i Konstantina Rubinowa (Teleradio Moldova 2024). Warto wspomnieć także o filmie dokumentalnym *Poeci przeciwko wojnie* nakręconym jesienią 2023 r. przez Grigorija Arosiewa. Jego uczestnicy, m.in. Dmitrij Bykow, Aleksandr Kabanow,

Irina Jewsa i Ala Chajtlina, rozmawiali o roli liryki w przełomowych momentach historii i zadaniach poezji rosyjskiej w obliczu putinowskiego reżimu (Novyy fi'lm 2023).

Literaci zaczęli także zakładać czasopisma internetowe. Jednym z nich jest „Resistance and Opposition Arts Review" („Zwiastun Kultury Opozycyjnej i Antywojennej"), którego pomysłodawczynią i redaktorką jest mieszkająca od wielu lat w Izraelu poetka Linor Goralik. Dwumiesięcznik ukazuje się od kwietnia 2022 r., na jego łamach publikowane są utwory niemieszczące się w ramach „lojalnej, serwilistycznej i zlewającej się w jedną masę z otwartą propagandą kultury oficjalnej, jaka obsługuje obecną przestępczą władzę rosyjską" (Goralik 2022).

Znaczący jest także internetowy projekt *No War – poeci przeciwko wojnie* zainicjowany w marcu 2022 r. przez Giennadija i Rikę Kacowów. Kacow, urodzony na Krymie w 1956 r. i przebywający od 1989 na emigracji w USA, należy do liczących się literatów tamtejszej diaspory rosyjskiej. Jest znany jako poeta, pisarz, krytyk literacki, publicysta i wydawca (właściciel domu wydawniczego KRiK Publishing House), *spiritus movens* kilku projektów kulturalnych. Na założonej przez niego stronie rosyjskojęzyczni poeci przeciwni wojnie mogą zamieszczać swoje wiersze. Z możliwości tej skorzystało dotąd 140 autorów z całego świata, a liczba upublicznionych tekstów sięga kilkuset.

Pokłosiem aktywności literackiej antywojennego sektora rosyjskojęzycznej sceny poetyckiej stały się także tomiki wierszy, opublikowane w Izraelu (Golovinskaya 2022), Wielkiej Brytanii (Nemirovskaya 2022), Francji (Non à la guerre… 2022), Niemczech (Machina 2022) i Rosji (Leving 2022a; Frolov 2022).

Aktywny sprzeciw wobec wojny pisarze wyrażają także w działalności charytatywnej. Przykład stanowi fundacja „Prawdziwa Rosja" założona w marcu 2022 r. przez Borisa Akunina, Michaiła Baryszнikowa i ekonomistę Siergieja Guriewa i mająca na celu pomoc dla Ukraińców i Rosjan, zmuszonych do emigracji politycznej, oraz wsparcie antywojennych przedsięwzięć organizowanych przez rosyjską diasporę. Szczególnie intensywnie fundacja działała w pierwszych miesiącach istnienia, zebrawszy ponad 1 300 000 dolarów (Boleye… 2022). Akunin, włączając się w jej pracę, uczestniczył w kilku charytatywnych spotkaniach z czytelnikami, podczas których mogli oni przekazać datki na rzecz Ukrainy. Niekiedy rezygnował również z honorariów autorskich. Tak stało się w przypadku noweli *Адвокат беса*, którą w polskim tłumaczeniu (*Adwokat biesa*) opublikowało wydawnictwo MAJ Media. Pisarz, autor rysunków, Siergiej Jołkin, oraz właściciel praw do ilustracji, spółka eBook Applications, przekazali wydawnictwu bezpłatną licencję na wydanie polskiej wersji utworu i zrzekli się honorariów. Również polski zespół (wydawca, redaktor i tłumacz) pracował w formule non-profit. Całkowity dochód ze sprzedaży książki trafił do fundacji wspierających walczącą Ukrainę i wolną Białoruś (Nowela… 2022).

Na polityczny kurs Rosji reaguje także mieszkający od lat w Polsce dramaturg i reżyser Iwan Wyrypajew. Jeszcze w 2017 r., broniąc w liście otwartym prześladowanego przez władze reżysera Kiriłła Sieriebriennikowa, zarzucał twórczym środowiskom Rosji obojętność, strach, lenistwo i egoizm, a podejmowane przez nich próby pogodzenia konformizmu z nieśmiałym sprzeciwem wobec narastającego reżimu nazwał infantylnymi (Otkrytoye pis'mo… 2017). Po 24 lutego dramaturg zrezygnował z wynagrodzenia za współpracę z rosyjskimi teatrami wystawiającymi jego sztuki (zanim zostały one objęte cenzurą). Przekazywał je na rzecz Ukraińców, pisząc: „Cieszę się, że w ten sposób pieniądze z budżetu kultury Federacji Rosyjskiej będą sprawiedliwie zwrócone tym, którzy cierpieli i nadal cierpią z powodu barbarzyńskiej napaści Rosji" (Pis'mo… 2022). Pomocy ukraińskim ofiarom wojny udziela również działająca w Warszawie fundacja Wyrypajewa Teal House.

Pisząc o antywojennych inicjatywach rosyjskojęzycznych twórców, nie sposób pominąć ich uwarunkowań zewnętrznych. Zarówno pisarze, którzy pozostali w Rosji, jak i ci, którzy z niej wyjechali, mierzą się z represyjną polityką kulturalną Putina. W ciągu ostatnich 20 lat wypracował on szereg instrumentów legislacyjnych do walki z przeciwnikami, w tym m.in. ustawę o przeciwdziałaniu działalności ekstremistycznej z 2002 r., o przeciwdziałaniu terroryzmowi (2006), o organizacjach pozarządowych – agentach zagranicznych (2012), o „niepożądanych organizacjach" (2015) oraz nowelizację Kodeksu karnego nazwaną przez Rosjan ustawą o fake-newsach/ wojennej cenzurze, która weszła w życie w pierwszych dniach agresji, w marcu 2022 r. Na ich mocy zaostrzono w Rosji kary za rozpowszechnianie wiadomości o działaniach armii rosyjskiej w Ukrainie niezgodnych z oficjalnym przekazem państwowym, niwelując w praktyce do zera i tak już ograniczoną wolność słowa. Literaci potępiający działania władzy muszą się liczyć z postępowaniem administracyjnym bądź karnym, ponoszą także konsekwencje zawodowe swoich czynów: tracą kontrakty z wydawnictwami, ich książki są wycofywane z bibliotek i księgarń, a przygotowywane do publikacji nakłady konfiskowane (V Rossii… 2024).

Wymownym, choć mało znanym, przykładem prześladowań politycznych jest Aleksandr Bywszew, poeta z miasteczka Kromy w obwodzie orłowskim, od 2014 r. represjonowany za wiersze potępiające politykę Rosji względem Ukrainy. W jego liryce politycznej sądowi eksperci językowi dostrzegli różne przejawy naruszenia artykułu 282. Kodeksu karnego FR: wezwania do nienawiści wobec Rosjan i do zamachu na Putina, ataki na konstytucję FR, propagowanie terroryzmu, dyskredytację armii rosyjskiej i rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o „specjalnej operacji wojskowej". Od 2014 r. wszczęto przeciwko Bywszewowi kilkanaście procesów sądowych. Na ich mocy skazywano go na grzywny i prace społeczne, wyrzucono z pracy i objęto dożywotnim zakazem wykonywania zawodu nauczyciela, z którego się utrzymywał, wpisano na listę ekstremistów i terrorystów, zaś wiosną 2024 r. zasądzono karę siedmiu lat więzienia (Orlovskogo… 2024).

Stosowany przez Kreml mechanizm wymazywania niewygodnych twórców z przestrzeni publicznej i represje polityczne dotykają również emigrantów. Gdy Akunin, najbardziej chyba rozpoznawalny na Zachodzie pisarz opozycyjny wobec Kremla, został pod koniec 2023 r. oskarżony o dyskredytację rosyjskich sił zbrojnych, największe moskiewskie księgarnie usunęły jego książki z półek, a sklepy internetowe – ze swoich platform. Funkcjonariusze organów ścigania dokonali nalotu na wydawnictwo Zacharow, które jest właścicielem praw wydawniczych do wielu książek Akunina, konfiskując wszystkie wydania przechowywane w siedzibie. Na początku 2024 r. pisarz został ujęty w spisie ekstremistów i terrorystów prowadzonym przez Federalną Służbę Monitoringu Finansowego (Росфинмониторинг), wpisany na listę osób poszukiwanych i zaocznie aresztowany (Sud v Moskve… 2024). Analogiczne postępowanie karne toczyło się także przeciwko Wyrypajewowi i Dmitrijowi Głuchowskiemu, obaj w 2023 r. zostali zaocznie skazani na osiem lat kolonii karnej (Sud prigovoril… 2024).

Walka putinowskiego reżimu z nieprzychylnymi mu twórcami spowodowała ich nasiloną emigrację. Jako jeden z pierwszych wyjechał w 2014 r. Akunin, swoją decyzję o opuszczeniu kraju ogarniętego wówczas falą „krymnaszyzmu" tłumacząc słowami: „Komuś, kto jest trzeźwy, źle się mieszka w jednym domu z pijanymi" (Akunin… 2014). Aneksja Krymu stała się także powodem przenosin Kuzmina z Moskwy na Łotwę. Obecnie wielu czołowych pisarzy i poetów nieakceptujących polityki Putina mieszka i tworzy poza Rosją. Rosyjska diaspora literacka wzięła na swoje barki działalność antywojenną i antyputinowską, skutecznie blokowaną w Rosji.

Przebywający na emigracji literaci cieszą się możliwością swobodnego rozwijania działalności twórczej w stopniu, który dla ich pozostających w Rosji kolegów po fachu stał się nieosiągalny, ale nie zostali zwolnieni z kosztów polityki Putina, stali się bowiem stroną w sporze o prawo kultury i języka rosyjskiego do obecności w przestrzeni międzynarodowej, jaki rozgorzał po 24 lutego. Epizody wojny kulturowej toczącej się równolegle do działań wojskowych w Ukrainie (Możgin 2022) rozegrały się m.in. w maju 2023 r. na festiwalu literackim Prima Vista w Tartu. Organizatorzy w ostatniej chwili odwołali spotkania autorskie z Goralik pod naciskiem dwóch zaproszonych do udziału w nim poetek z Ukrainy i fali nieprzychylnych twórczyni komentarzy internetowych (Titova 2023b). Do podobnego incydentu doszło na festiwalu World Voices Festival w USA (Otstavka… 2023). Oba wydarzenia, na których Rosjanie okazali się *persona non grata*, dowodzą, że współistnienie kultury rosyjskiej i ukraińskiej przez twórców tej ostatniej jest obecnie postrzegane jako niemożliwe.

Hasła wykreślenia z międzynarodowej przestrzeni kulturalnej kultury rosyjskiej uwikłanej od wieków w imperialną politykę Rosji, legitymizującej ją i współodpowiedzialnej za nią, zmuszają rosyjskich literatów do zajęcia konkretnego stanowiska

wobec tych zarzutów. Ich opinie są różne. Przed samokrytyką nie wzbraniał się cytowany już Kuzmin oraz Siergiej Lebiediew, który przyznał:

> Wojna przeciwko Ukrainie to także moralny i humanistyczny krach rosyjskiej kultury. Kultury, której liczni przedstawiciele, od Dostojewskiego i Bułhakowa po Sołżenicyna i Brodskiego, byli dotknięci tym wirusem imperializmu, wyobrażeniem na temat ‘starszeństwa’ języka rosyjskiego i jego szczególnych praw (Siergiej… 2024).

Pisarz podczas pobytu w Polsce w kwietniu 2022 r. mówił o odpowiedzialności rosyjskich elit intelektualnych za kurs polityczny kraju po upadku ZSRS, stwierdził również, że „[…] rozmowy o rosyjskiej kulturze nie są dziś na miejscu", ponieważ ta, m.in. za sprawą tabuizowania tematu obu wojen czeczeńskich, sama siebie skazuje na niebyt i jest to sprawiedliwa kara dla niej (Rosyjski… 2024).

Również Miedwiediew przyznał, że nie należy dziś rozmawiać o rosyjskiej kulturze. Według niego dywagacje na temat jej przyszłości są przedwczesne, nadrzędne jest zakończenie wojny i obalenie reżimu Putina. Pytany o losy Rosji po zakończeniu wojny pisarz odpowiedział, sięgając po znamienną analogię historyczną: „To tak, jakbym był Niemcem i w 1941 roku zastanawiał się, jakie będą Niemcy po wojnie. To zupełnie nieważne, ważne jest, że trzeba zniszczyć Hitlera" (Siegień 2024).

Odmiennego zdania jest Szyszkin, mówiący, że kulturę rosyjską należy zachować jako immanentną część światowego dziedzictwa kulturowego i wzywający do tego zadania międzynarodową społeczność rusycystów:

> To, co stało się z językiem rosyjskim, to bezdyskusyjna tragedia i dla języka, i dla kultury. A historia zna przecież takie sytuacje, to samo działo się z niemieckim po II wojnie światowej. […] Teraz my, nosiciele rosyjskiego, musimy dźwigać ten bagaż i z tym żyć. Uważam jednak, że nie mamy prawa się poddawać i naszym obowiązkiem jest zrobić wszystko, by go [język rosyjski – J. B.] chronić jako część światowej kultury. […] Ale potrzebujemy pomocy. […] Teraz musimy go chronić poza granicami Rosji i powinny się tym zająć wspierane finansowo katedry slawistyki na państwowych uniwersytetach na całym świecie. To one powinny być tymi wysepkami, które stworzą archipelag rosyjskiej kultury na świecie. To one muszą podtrzymywać rosyjską kulturę i język. Jako emigranci staramy się to robić, jednak to wszystko za mało. Potrzebujemy wsparcia od stabilnych instytucji (Budzisz 2024).

Istotnym zagadnieniem w tej dyskusji jest imposybilizm literatury i jej (nie)przydatność w czasach konfliktu zbrojnego. Szyszkin, nie kwestionując wielkomocarstwowego charakteru literatury rosyjskiej i widząc potrzebę jej głębokiej reinterpretacji, zarazem uznał ją za niezdolną do kształtowania opinii publicznej, czym niejako zdejmował z niej brzemię odpowiedzialności za agresywną politykę zagraniczną Rosji. Na pytanie o udział literatury w ewentualnym uznaniu przez Rosjan własnej

winy wobec podbijanych narodowości pisarz odpowiedział: „Ona nie ma takiej mocy, bo trafia do niewielkiego procenta ludzi i tylko na nich ma szansę wpłynąć" (Budzisz 2024).

Literatom nieobce jest także poczucie niestosowności i bezsensowności zajmowania się fachem literackim w czasie działań zbrojnych, o czym świadczy np. apel redaktorów internetowego czasopisma literackiego „Горький" skierowany do czytelników:

> Wczesnym ranem 24 lutego 2022 roku […] wszyscy stanęliśmy w obliczu prawdziwej katastrofy, otwartej przemocy oraz triumfującego, cynicznego kłamstwa. Jak wielu innych w tych dniach myślimy o tym, co robić dalej i czy kultura jest w stanie przeciwdziałać przemocy. […] Czy książki ochronią nas przed śmiercią i zniszczeniem? Czy czytanie można przeciwstawić barbarzyństwu? (Obrashchenye… 2022).

Remedium na tę niepewność autorzy listu odnaleźli w analogii do II wojny światowej:

> Wielu wspomina dziś słowa Theodora Adorno o wierszach po Oświęcimiu, wszyscy jednak pamiętamy, że poezja, literatura, odrodziły się nawet po koszmarze II wojny światowej. Właśnie dlatego sądzimy, że obecnie szczególnie ważne jest ocalenie za wszelką cenę choćby resztek kultury i wsparcie wartości humanitarnych. Książki, niezależnie od swej tematyki, w większości hołdują tym wartościom, jest więc sens w tym, by je czytać i rozmawiać o nich nawet dziś. […] Redakcja „Gorkiego" będzie nadal mówić o książkach, przypominając naszym czytelnikom, że myśl i wyobraźnia nadal mają swoje miejsce w świecie (Obrashchenye… 2022).

Nazwisko niemieckiego filozofa i jego znane słowa o barbarzyństwie uprawiania poezji po Oświęcimiu pojawiają się także w wypowiedziach innych twórców. Pytanie „Jak pisać wiersze po Buczy?" stało się tematem przewodnim rozmowy Aleksandra Gienisa, pisarza i literaturoznawcy, z poetką Wierą Pawłową o kulturologicznych aspektach rozpętanego przez Rosję konfliktu zbrojnego. Gienis ujął Adornowską konkluzję w perspektywie relacji wojny i literatury jako dwóch przeciwstawnych sobie porządków. Z jednej strony wojna jest więc czynnikiem kulturotwórczym, ponieważ wprowadza do literatury nowe pierwiastki i ożywcze tendencje, co krytyk zilustrował najnowszą poezją Pawłowej, której poziom artystyczny i siła wyrazu wzrosły, jego zdaniem, właśnie pod wpływem wojny Rosji z Ukrainą. Z drugiej strony wojna zawsze obnaża bezbronność słowa wobec paroksyzmów ludzkiego okrucieństwa, detronizuje swoje kanoniczne autoreprezentacje i zbiorowe mity, co Gienis ujął w optyce osobistej: „[…] Zbrodnie rosyjskich żołnierzy popełnione w Buczy przyćmiły […] całe piękno wojennej sztuki, na której wyrastałem. *Do widzenia, chłopcy* Okudżawy czy *Ballada o żołnierzu* Czuchraja nijak się mają do tego, co się teraz dzieje na Ukrainie" (Genis 2022).

Do Adorno nawiązał także Kuzmin w recenzji tomu antywojennych wierszy *Поэзия последнего времени. Хроника*: „Pamiętamy, że po Oświęcimiu poezja musiała wymyślić siebie na nowo – czy nie tego samego należy oczekiwać od niej po Mariupolu?" (Kuz'min 2022c). Dostrzegając wysoką wartość artystyczną zamieszczonych w tomie wierszy, Kuzmin zarazem widzi ich tragiczną, niezawinioną przez autorów nieprzydatność. O poemacie Warwary Niedieogło pod tytułem *¡ѣбудь рꙋсской+ой+ѣой/на/рѳ҃ссию!* pisze:

> W czasie pokoju byłoby to poetyckie wydarzenie roku. Ale gdy toczy się wojna, człowiek mimo woli zadaje sobie pytanie: […] Ile są warte te deklaracje, gdy zaczyna się kolejny rakietowy ostrzał i mieszkająca teraz we Lwowie Galina Rymbu, tropami której idzie w swojej poezji Niedieogło, chowa się w schronie. Nie, poetka nie jest winna temu, że wiersze nie chronią przed bombami, ale my nie możemy ich czytać, nie myśląc co chwila o tych bombach i nie oczekując, że wiersze staną się zupełnie inne niż były dotychczas. A nie są inne, są takie same (Kuz'min 2022c).

Literatura i wojna przynależą według Kuzmina do dwóch nieprzystających do siebie porządków, pierwsza jest bezbronna wobec drugiej, druga unieważnia pierwszą, niszczy dotychczasowy system wartości, redukuje wszystko do kwestii fizycznego przetrwania. „Co można temu przeciwstawić? Czy nie uczciwiej jest milczeć?" (Kuz'min 2022c) – pyta krytyk. Wydźwięk tego pytania jest pesymistyczny, Kuzmin zdaje się sugerować, że muzy powinny milczeć pośród szczęku broni, w rzeczywistości jednak bezsilność artystów jest według niego pozorna czy też chwilowa. Krytyk zestawia obecną sytuację polityczną Rosji i kondycję literatury rosyjskiej z Niemcami hitlerowskimi w czasie II wojny światowej: „Jakie działania w łonie literatury niemieckiej uznalibyśmy za sensowne w 1943 roku? […] O szczegółach przyjdzie nam rozmawiać w 1945 roku" (Kuz'min 2022c). Powołuje się także na słowa angielskiego poety Wystana Hugh Audena „Nic się nie zdarza za sprawą poezji. Ona przeżywa" (Deane 2022). Intencja tych zdań wydaje się jasna: Audenowska maksyma o poezji, pozbawionej mocy sprawczej, ale zarazem niezbywalnej, wespół z analogią historyczną, mają nieść nadzieję na lepsze czasy.

Inni literaci również nie tracą wiary w sens swojej profesji. Poetka Milena Makarowa widzi w niej formę sprzeciwu wobec polityki Kremla:

> Każda antywojenna wypowiedź jest lepsza niż milczenie, przecież właśnie tego się od nas oczekuje: ciszy, głuchoty, eskapizmu, ucieczki od problemu. […] Każda antywojenna opinia – artysty, pisarza, człowieka zajmującego się sztuką, tym bardziej człowieka znanego, jest szalenie aktualna i cenna (Titova 2023c).

Zdaniem Goralik bezradność poezji wobec polityki nie przekreśla jej całościowo, ponieważ spełnia ona inne zadania:

> Nie znam żadnego wiersza, który powstrzymałby choćby jedną bombę. Poezja nie jest w stanie zakończyć wojny. Wierzę jednak w to, że pomaga ludziom zrozumieć zachodzące wokół wydarzenia, a niekiedy pomaga je przetrwać. A także – że dobra poezja daje język do rozmów o tym, o czym bardzo trudno jest mówić (Titova 2023a).

Pawłowa o swoich wierszach mówi podobnie: „Jako poetce dają mi one […] możliwość przezwyciężenia treści za pomocy formy, pokonania chaosu harmonią, rozpaczy – muzyką" (Genis 2022). Zajmowanie się literaturą bywa także postrzegane w kategoriach wywodzących się z estetyki romantyzmu: jako spontaniczna, niekalkulowana reakcja na rzeczywistość, pozostająca poza kontrolą samego autora. Urodzony na Krymie Kacow przyznaje: „Nie mogę nie pisać. Wszystkie te części mojej biografii, jak rozsypane puzzle, żyją we mnie, każdy oddzielnie, i krwawią. I zmieniają się w wersy. Nie umiem inaczej" (Polonskiy 2022).

Redaktorzy antywojennych antologii poetyckich akcentują z kolei ich walory dokumentatorskie. Jurij Lewing, redaktor tomu *Поэзия последнего времени. Хроника*, nazywa zmieszczone w nim wiersze „zdjęciem rentgenowskim", na którym utrwalił się stan głębokiego szoku, w jaki wpadła współczesna literatura rosyjska. Krytyk sięga również po metaforę antycznego chóru, głosu *polis*, który posłuży w przyszłości jako oskarżenie w procesie o zbrodnie wojenne popełnione przez Rosjan na Ukraińcach (Leving 2022b). Jewgienij Kogan, który przygotował do druku wydaną w Izraelu antologię *Понятые и свидетели*, nazywa ją wprost „zbiorem dokumentów dla przyszłej Hagi [Międzynarodowego Trybunału Karnego – J. B.]" (Pevzner 2022). Wydawcy i redaktorzy rezygnują z wartości artystycznej antywojennych wierszy, tłumacząc, że „Najważniejsze było utrwalenie stanu współczesnej poezji w charakterze świadectwa" (Leving 2022b).

Przyjęta przez część rosyjskich literatów antywojenna postawa i jej wielorakie koszty, podejmowane w obliczu konfliktu zbrojnego wybory życiowe i twórcze, represje polityczne i ostracyzm społeczny, którym pisarze są poddawani, istotne przemodelowania, jakie zachodzą w ich twórczości – wszystko to pozwala odwołać się do filozofii Emmanuela Lévinasa, według którego wojna „rzuca cień na ludzkie działania", „ustanawia porządek, wobec którego nikt nie może się zdystansować", jest obecnością, od której nie można uciec ani przed którą nie można się schronić (Levinas 2002, 3 i n.). Z kolei w publicznym wizerunku antywojennych literatów, którzy w Rosji są postrzegani jako zdrajcy, a na Zachodzie jako przedstawiciele narodu najeźdźcy, obarczani współodpowiedzialnością za polityczne decyzje Kremla, dostrzegam potwierdzenie przekonania francuskiego myśliciela o totalizującym charakterze wojny, która pozbawia człowieka jego indywidualności i czyni go anonimową częścią ogółu. Aktywny sprzeciw pisarzy i poetów wobec konfliktu zbrojnego w Ukrainie jest zarazem protestem wobec wyrastającej z wojny „ontologii całości" (Levinas 2002, 5), niezgodą na podporządkowanie się jej obiektywizującym prawom, próbą ocalenia własnej subiektywności.

Bibliografia

Akunin… (2014), Akunin uyezzhayet iz „putinskoy" Rossii: trezvomu s pyanymi v odnom dome neuyutno, [in:] https://news.obozrevatel.com/abroad/76543-akunin-uezzhaet-iz-putinskoj-rossii-trezvomu-s-pyanyimi-v-odnom-dome-neuyutno.html.

Boleye… (2022), Boleye 1 000 000 funtov sterlingov na pomoshch' Ukrainye, [in:] https://truerussia.org/projects/dec-truerussia/.

Budzisz, S. (2024), „Jesteśmy zakładnikami we własnym kraju". Czy można pomóc Rosjanom uwolnić się od cara?, [w:] https://new.org.pl/3615,jestesmy_narodem_niewolnikow.html.

Bulac (2023), Russkoyazychnyye poety protiv voyny, [in:] https://www.youtube.com/watch?v=-CYX2xos7SE0.

Deane, J. F. (2022), Piosenka szczygła, [w:] https://www.miesiecznik.znak.com.pl/piosenka-szczygla/.

Dorogiye… (2022), Dorogiye druzya, [in:] https://nowarpoetry.com/about-the-project/.

Frolov, A. (ed.) (2022), Gor'kaya med'. Stikhi sovremennykh russkikh poetov. T. I-II. Sankt-Peterburg.

Genis, A. (2022), Voyna i poeziya. Ukrainskiye dnevniki Very Pavlovoy, [in:] https://www.svoboda.org/a/voyna-i-poeziya-ukrainskie-dnevniki-very-pavlovoy/31882110.html.

Gkatsov (2022), Blagotvoritel'naya poeticheskaya aktsiya v podderzhku poetov Ukrainy, [in:] http://www.runyweb.com/print/articles/17/no-war-poets-against-war-at-samovar.html.

Golovinskaya, I. (ed.) (2022), Ponyatye i svideteli. Khronika voyennogo vremeni. T. I-II. Tel'-Aviv.

Goralik, L. (2022), Pro ROAR, [in:] https://roar-review.com/ROAR-0b9be678c7bd45c8a56b0c4762bc1611?pvs=25.

Gruszka-Zych, B. (2022), Niełatwo być Rosjaninem, [w:] https://www.gosc.pl/doc/7396678.Nielatwo-byc-Rosjaninem (accessed: 27.09.2024).

Konflikt… (2024), Konflikt s Ukrainoj, [in:] https://www.levada.ru/2024/07/04/konflikt-s-ukrainoj-osnovnye-indikatory-otvetstvennost-povody-dlya-bespokojstva-ugroza-stolknoveniya-s-nato-i-primeneniya-yadernogo-oruzhiya/.

Kuz'min, D. (2022a), K nashim chitatelyam, [in:] https://www.facebook.com/dmitry.kuzmin.566/posts/5159289247466766.

Kuz'min, D. (2022b), K nashim ukrainskim kollegam, [in:] https://www.facebook.com/dmitry.kuzmin.566/posts/5159281400800884.

Kuz'min, D. (2022c), Oni vyzhyvayut. Ekho voyennykh deystviy v russkoy poezii 2022 goda, [in:] https://www.svoboda.org/a/oni-vyzhivayut-eho-voennyh-deystviy-v-russkoy-poezii-2022-goda/32195546.html.

Lava Media Armenia (2023), Poety protiv voyny – zapis' pryamogo efira, [in:] https://www.youtube.com/watch?v=2nf-9WcFcxE (accessed: 27.09.2024).

Levinas, E. (2002), Całość i nieskończoność. Warszawa.

Leving, Y. (ed.) (2022a), Poeziya poslednyego vremeni. Khronika. Sankt-Peterburg.

Leving, Y. (2022b), Khor siren, [in:] https://limbakh.ru/index.php?id=9081.

Machina, L. (ed.) (2022), Voyna: Stikhotvoreniya. 24.02.2022-24.05.2022. Neukirchen-Vluyn.

Mezhdunarodnoye… (2022), Mezhdunarodnoye obrashcheniye pisateley po povodu voyny – k tem, kto govorit na russkom yazyke, [in:] https://meduza.io/feature/2022/03/05/mezhdunarodnoe-obraschenie-pisateley-po-povodu-voyny-k-tem-kto-govorit-na-russkom-yazyke.

Miedwiediew, S. (2024), Wojna „made in Russia". Warszawa.

Możgin, W. (2022), Wojna kulturowa między Rosją i Ukrainą. Sposób na osłabienie rosyjskiego kulturowego imperializmu, [w:] Politeja 3, 17-33.

Nemirovskaya, Yu. (ed.) (2022), Disbelief: 100 Russian Anti-War Poems | Nyemyslimo: 100 russkikh antivoyennykh stikhotvoreniy. Thirks.

Net voyne… (2023), „Net voyne": vecher poezii – onlayn, [in:] https://www.camruss.com/ru/events/anti-war-poetry-evening-online/.

Non à la guerre… (2022), Non à la guerre! Poètes contre la guerre. Poèmes traduits du russe par Zeytounian-Beloüs, Ch. | Bonaque, M.-L. | Rimaz, E. Paris.

Novyy fil'm… (2023), Novyy fil'm – „Poety protiv voyny", [in:] https://ostwest.tv/news/novyj-film-poety-protiv-vojny/.

Nowela… (2022), Advokat Besa, [w:] https://adwokatbiesa.pl/o-projekcie/.

Obrashchenye… (2022), Obrashchenye k chitatelyam "Gor'kogo", [in:] https://gorky.media/context/obrashhenie-k-chitatelyam-gorkogo/.

Orlovskogo… (2024), Orlovskogo poeta Aleksandra Byvsheva prigovorili k 7 godam kolonii po delu o voyennykh feykakh i prizyvakh k terrorizmu, [in:] https://www.currenttime.tv/a/byvshev-prigovor/32871646.html.

Otkrytoye pismo… (2017), Otkrytoye pis'mo dramaturga i rezhissora Ivana Vyrypayeva v podderzhku Kirilla Serebrennikova, [in:] https://telegra.ph/Otkrytoe-pismo-dramaturga-i-rezhissera-Ivana-Vyrypaeva-v-podderzhku-Kirilla-Serebrennikova-08-24.

Otstavka… (2023), Otstavka Mashi Gessen: k chemu privol skandal v „PEN Amerika" iz-za priglasheniya pisateley-emigrantov iz Rossii, [in:] https://www.bbc.com/russian/news-65615448.

Pevzner, G. (2022), Izdatel' sbornika antivoyennykh stikhov „Ponyatyye i svideteli": „Eto poeticheskiye svidetel'stva dla budushchego suda, [in:] https://www.rfi.fr/ru/культура-стиль-жизни/20220611-издатель-сборника-антивоенных-стихов-понятые-и-свидетели-это-поэтические-свидетельства-для-будущего-суда.

Pis'mo… (2022), Pis'mo rossiyskim teatram, [in:] https://vyrypaev.com/ru/posts/.

Polonskiy, S. (2022), Boynya nomer odin: stikhi voyennogo vremeni, [in:] https://kontinentusa.com/boinya-nomer-odin-stihi-voennogo-vremeni/.

Rosyjski… (2022), Rosyjski pisarz Siergiej Lebiediew o sytuacji w Ukrainie: „Ukraina oddaje wiele istnień, by Rosja się obudziła", [w:] https://www.rmfclassic.pl/informacje/Slowo,11/Rosyjski-pisarz-Siergiej-Lebiediew-o-sytuacji-w-Ukrainie-Ukraina-oddaje-wiele-istnien-by-Rosja-sie-obudzila,47052.html.

Scharbert, J. | Humberg, S. | Kroencke, L. et al. (2024), Psychological well-being in Europe after the outbreak of war in Ukraine, [in:] https://doi.org/10.1038/s41467-024-44693-6.

Siegień, P. (2024), Rosjanie zaakceptowali wojnę, [w:] https://new.org.pl/3964,rosjanie_zaakceptowali_wojne.html.

Siergiej… (2022), Siergiej Lebiediew: Rosja jest państwem rasistowskim. To nie zniknie z odejściem Putina, [in:] https://wyborcza.pl/7,75517,28173593,siergiej-lebiediew-federacja-rosyjska-jest-krajem-rasistowskim.html

Skryabin, I. (2022), „Kak bol'no dumat' po-russki segodnya". Poety iz Tallinna i Rossii vystupili protiv voyny, [in:] https://rus.postimees.ee/7529461/foto-kak-bolno-dumat-po-russki-segodnya-poety-iz-tallinna-i-rossii-vystupili-protiv-voyny.

Stroy, A. (2023), „365-oye fevralya". Stikhi protiv voyny. Spetsvypusk latviyskogo radio 4, [in:] https://rus.lsm.lv/statja/kultura/kultura/365-e-fevralya-stixi-protiv-voiny-specvypusk-latviiskogo-radio-4.a498173/.

Sud prigovoril… (2024), Sud prigovoril pisatela Dmitriya Glukhovskogo k 8 godam zaochno, [in:] https://www.svoboda.org/a/prokuror-zaprosil-9-letniy-srok-dlya-pisatelya-dmitriya-gluhovskogo/32537848.html.

Sud v Moskve… (2024), Sud v Moskve zaochno arestoval pisatela Borisa Akunina, [in:] https://www.svoboda.org/a/sud-v-moskve-zaochno-arestoval-pisatelya-borisa-akunina/32807166.html.

Szyszkin… (2022), Szyszkin: Myślenie, że Rosja bez Putina będzie bardziej demokratyczna jest naiwnością, [in:] https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8414412,rosja-bez-putina-bardziej-demokratyczna-naiwnoscia.html.

Teleradio Moldova (2024), Poeziya i poety protiv voyny, [in:] https://www.youtube.com/watch?v=2NLVF1Ofyvc.

Titova, O. (2023a), Linor Goralik: „Zhurnal ROAR – nekoye lekarstvo, kotoroye deystvuyet pryamo seychas. On ne ostanovit bomby etoy ili sleduyushchey voyny". Interv'yu s glavredom vestnika antivoyennoy kul'tury, [in:] https://novayagazeta.ee/articles/2023/05/16/linor-goralik-zhurnal-roar-nekoe-lekarstvo-kotoroe-deistvuet-priamo-seichas-on-ne-ostanovit-bomby-etoi-ili-sleduiushchei-voiny.

Titova, O. (2023b), „Ya lichno ne podderzhivayu resheniye vycherknut' Linor Goralik iz programmy" – kurator russkoyazychnoy chasti festivalya Prima Vista v Tartu, [in:] https://novayagazeta.ee/articles/2023/05/10/ia-lichno-ne-podderzhivaiu-reshenie-vycherknut-linor-goralik-iz-programmy-kurator-russkoiazychnoi-chasti-literaturnogo-festivalia-prima-vista-v-tartu.

Titova, O. (2023c), „Lyuboye antivoyennoye vyskazyvaniye luchshe, chem zvenyashchaya tishina" – poetessa i perevodchitsa Milena Makarova, [in:] https://novayagazeta.ee/articles/2023/09/20/liuboe-antivoennoe-vyskazyvanie-luchshe-chem-zveniashchaia-tishina-poetessa-i-perevodchitsa-milena-makarova.

V Rosii… (2024), V Rossii snova presleduyut samykh izvestnykh pisateley. Na nikh zavodyat dela, ikh knigi snimayut s prodazhi, u nikh dazhe pytayutsya ukrast' ikh tvorchestvo, [in:] https://meduza.io/feature/2024/02/02/v-rossii-snova-presleduyut-samyh-izvestnyh-pisateley-na-nih-zavodyat-dela-ih-knigi-snimayut-s-prodazhi-u-nih-dazhe-pytayutsya-ukrast-ih-tvorchestvo.

Voloshchuk, M. (2023), #Ves'MirZaMir (10): Al'manakh „Gor'kaya med'" (Sankt-Peterburg, 2022), [in:] https://litpoint.org/2023/07/25/7589/.